

Невольник

Автор:

Тарас Шевченко

Невольник

Тарас Григорьевич Шевченко

Т. Г. Шевченко (1814 —1861) – видатний український поет, талановитий прозаїк і драматург, визначний художник, у творах якого знайшла відображення ціла епоха нашої історії.

До цієї книжки увійшли поеми «Петрусь», «Москалева криниця», «Неофіти», «Відьма», «Марія», «Невольник» та вірши 1849—1861 рр.

ШЕВЧЕНКО Тарас Григорович

Невольник

* * *

У нашім раі на землі

Нічого кращого немає,

Як тая мати молодая

З своїм дитяточком малим.

Буває, іноді дивлюся,

Дивуюсь дивом, і печаль
Охватить душу; стане жаль
Мені її, і зажурюся,
І перед нею помолюся,
Мов перед образом святим
Тієї матері святої,
Що в мир наш Бога принесла...
Тепер їй любо, любо жити.
Вона серед ночі встає,
І стереже добро своє,
І дожидає того світу,
Щоб знов на його надивитись,
Наговоритись. – Це мое!
Мое! – І дивиться на його,
І молиться за його Богу,
І йде на вулицю гулять
Гордіше самої цариці.
Щоб людям, бачте, показати
Своє добро. – А подивіться!
Мое найкраще над всіма! —
І ненароком інший гляне.
Весела, рада, Боже мій!
Несе додому свого Йвана.
І їй здається, все село
Весь день дивилося на його,

Що тільки й дива там було,

А більше не було нічого.

Щасливая!..

Літа минають.

Потроху діти виростають,

І виросли, і розійшлись

На заробітки, в москалі.

І ти осталася, небого.

І не осталося нікого

З тобою дома. Наготи

Старої нічим одягти

І витопить зимою хату.

А ти нездужаєш і встати,

Щоб хоч огонь той розвести.

В холодній молишся оселі

За їх, за діточок.

А ти,

Великомученице! Села

Минаєш, плачучи, вночі.

І полем-степом ідучи,

Свого ти сина закриваєш.

Бо й пташка іноді пізнає

І защебече: – Он байстря

Несе покритка на базар.

Безталанная! де ділась
Краса твоя тая,
Що всі люде дивувались?
Пропала, немає!
Все забрала дитиночка
І вигнала з хати,
І вийшла ти за царину,
З хреста ніби знята.
Старці тебе цураються,
Мов тії прокази.
А воно таке маленьке,
Воно ще й не лазить.
І коли-то воно буде
Гратись і промовить
Слово мамо. Великее,
Найкращее слово!
Ти зрадієш; і розкажеш
Дитині правдиво
Про панича лукавого,
І будеш щаслива.
Та не довго. Бо не дійде
До зросту дитина,
Піде собі сліпця водить,
А тебе покине
Калікою на розпутті,

Щоб собак дражнила,
Та ще й вилає. За те, бач,
Що на світ родила.
І за те ще, що так тяжко
Дитину любила.
І любитимеш, небого,
Поки не загинеш
Межи псами на морозі
Де-небудь під тинном.

[Перша половина 1849,
Кос-Арал]

* * *

На Великдень на солomé
Против сонця діти
Грались собі крашанками
Та й стали хвалитись
Обновами. Тому к святкам
З лиштвою пошили
Сорочечку. А тій стьожку,
Тій стрічку купили.
Кому шапочку смушеву,
Чобітки шкапові,

Кому свитку. Одна тільки

Сидить без обнови

Сиріточка, рученята

Сховавши в рукава.

– Мені мати купувала.

– Мені батько справив.

– А мені хрещена мати

Лиштву вишивала.

– А я в попа обідала. —

Сирітка сказала.

[Перша половина 1849,

Кос-Арал]

* * *

Було, роблю що, чи гуляю,

Чи Богу молюся,

Усе думаю про його

І чогось боюся.

Дурна була, молодая, —

Я все виглядала,

Чи не шле за рушниками...

І не сподівалась,

Що він мене, дурну, дурить,

А серце боліло,
Ніби знало, що так буде,
Сказати не вміло.
А якби було сказало,
То я б не любила,
Може, була б до криниці
У гай не ходила,
А то вранці і ввечері
Ходила, гуляла...
Доходилась, осталася,
Навіки осталась
Дівувати; тяжко мені
У матері в хаті
Старітися. А своєї
Вже хати не мати!
А ще й досі, чи роблю що,
Чи то так гуляю,
Усе думаю про його,
І сама не знаю,
Чого думаю! Чого я
У той гай ходила?
І за що його так довго,
Так тяжко любила!

[Перша половина 1849,

Кос-Арал]

* * *

Буває, іноді старий
Не знає сам, чого зрадіє,
Неначе стане молодий,
І заспіває... як уміє.
І стане ясно перед ним
Надія ангелом святим,
І зоря, молодість його,
Витає весело над ним.
Що ж се зробилося з старим,
Чого зрадів оце? Того,
Що, бачите, старий подумав
Добро якесь комусь зробити.
А що ж, як зробити? Добре жить
Тому, чия душа і дума
Добро навчилася любити!
Не раз такому любо стане,
Не раз барвінком зацвіте.
Отак, буває, в темну яму
Святее сонечко загляне,
І в темній ямі, як на те,
Зелена травка поросте.

[Перша половина 1849,
Кос-Арал]

* * *

Хіба самому написати
Таке послання до себе,
Та все дочи?ста розказати,
Усе, що треба, що й не треба.
А то не діждешся його,
Того Писання Святого,
Святої правди ні од кого.
Та й ждати не маю од кого.
Бо вже б, здавалося, пора:
Либонь, уже десяте літо,
Як людям дав я «Кобзаря»,
А їм неначе рот зашито,
Ніхто й не гавкне, не лайне,
Неначе й не було мене.
Не похвали собі, громадо!
Без неї, може, обійдусь,
А ради жду собі, поради!
Та, мабуть, в яму перейду
Із москалів, а не діждусь!

Мені, було, аж серце мліло,
Мій Боже милий! як хотілось,
Щоб хто-неб?дь мені сказав
Хоч слово мудре; щоб я знав,
Для кого я пишу? для чого?
За що я Україну люблю?
Чи варт вона огня святого?..
Бо хоч зостаріюсь за того,
А ще не знаю, що роблю.
Пишу собі, щоб не міняти
Часа святого так на так,
Та іноді старий козак
Верзеться грішному, усатий,
З своєю волею мені
На чорнім вороні-коні!
А більш нічого я не знаю,
Хоч я за це і пропадаю
Тепер в далекій стороні.
Чи доля так оце зробила?
Чи мати Богу не молилась,
Як понесла мене? Що я —
Неначе лютая змія
Розтоптана в степу здихає,
Захода сонця дожидає.
Отак-то я тепер терплю

Та смерть із степу виглядаю,

А за що, ей-богу, не знаю!

А все-таки її люблю,

Мою Україну широку,

Хоч я по їй і самотній

(Бо, бачте, пари не найшов)

Аж до погибелі дійшов.

Нічого, друже, не журися!

В дулевину себе закуй,

Гарненько Богу помолися,

А на громаду хоч наплюй!

Вона – капуста головата.

А втім, як знаєш, пане-брате.

Не дурень, сам собі міркуй.

[Перша половина 1849,

Кос-Арал]

* * *

Дурні та горді ми люди

На всіх шляхах, по всій усюді,

А хвалимось, що ось-то ми

І над землею і водою,

І од палат та до тюрми

Усе царі, а над собою
Аж деспоти – такі царі,
І на престолі і в неволі,
І все-то те по добрій волі,
По волі розуму горить,
Як той маяк у син[ім] морі
Чи те... в житейськім. Само так
У нас у костяній коморі
Горить розумний той маяк,
А ми оливи наливаєм
Та байдуже собі співаєм —
Чи то в годину, чи в напасть.

Орли, орли ви сизокрилі,
Поки вам лихо не приснилось,
Хоч невеличке, хоч на час!
А там – під лавою в шиночку
Сховаєтесь у холодочку.
Огонь небесний той погас,
І в тую костяну комору
Полізли свині ізнадвору,
Мов у калюжу, та й соп?ть.
І добре роблять, що кують
На руки добрії кайдани
Та чарки в руки не дають

Або ножа, а то б зарані
Гарненько з лиха б напились,
А потім з жалю заридали
Та батька, матір прокляли
І тих, що до хреста держали.
А потім ніж – і потекла
Свиняча кров, як та смола,
З печінок ваших поросячих.
А потім...

[Перша половина 1849,
Кос-Арал]

* * *

І золотої й дорогої
Мені, щоб знали ви, не жаль
Моеї долі молоді;
А іноді така печаль
Оступить душу, аж заплачу.
А ще до того, як побачу
Малого хлопчика в селі.
Мов одірвалось од гіллі,
Одно-однісіньке під тином
Сидить собі в старій ряднині.

Мені здається, що се я,
Що це ж та молодість моя.
Мені здається, що ніколи
Воно не бачитиме волі,
Святої воленьки. Що так
Даремне, марне пролетять
Його найкращі літа,
Що він не знатиме, де дітись
На сім широкім вольнім світі,
І піде в найми, і колись,
Щоб він не плакав, не журивсь,
Щоб він де-небудь прихиливсь,
То оддадуть у москалі.

[Перша половина 1849,

Кос-Арал]

* * *

.....

Ми вкупочці колись росли,
Маленькими собі любились,
А матер? на нас дивились
Та говорили, що колись
Одружимо їх. Не вгадали.

Старі заранне повмирали,
А ми малими розійшлись
Та вже й не сходились ніколи.
Мене по волі і неволі
Носило всюди. Принесло
На старість ледве і додому.
Веселе колись село
Чомусь тепер мені, старому,
Здавалось темним і німим,
Таким, як я тепер, старим.
І бачиться, в селі убогим,
Мені так бачиться, нічого
Не виросло і не згнило,
Таке собі, як і було.
І яр, і поле, і тополі,
І над криницею верба.
Нагнулася, як та журба
Далеко в самотній неволі.
Ставок, гребелька, і вітряк
З-за гаю крилами махає.
І дуб зелений, мов козак
Із гаю вийшов та й гуляє
Попід горою. По горі
Садочок темний, а в садочку
Лежать собі у холодочку,

Мов у раю, мої старі.
Хрести дубові посхилялись,
Слова дощем позамивались...
І не дощем, і не слова
Гладесенько Сатурн стирає...
Нехай з святими спочивають
Мої старії... – Чи жива
Ота Оксаночка? – питаю
У брата тихо я. – Яка?
– Ота маленька, кучерява,
Що з нами гралася колись.
Чого ж ти, брате, зажурився?
– Я не журюсь. Помандрувала
Ота Оксаночка в поход
За москалями та й пропала.
Вернулась, правда, через год,
Та що з того. З байстрям вернулась,
Острижена. Було, вночі
Сидить під тинном, мов зозуля,
Та кукає, або кричить,
Або тихесенько співає
Та ніби коси розплітає.
А потім знов кудись пішла,
Ніхто не знає, де поділась,
Занапастилась, одуріла.

А що за дівчина була,
Так-так що краля! і невбога,
Та талану Господь не дав... —
А може, й дав, та хтось украв,
І одурив святого Бога.

[Перша половина 1849,
Кос-Арал]

* * *

Готово! Парус розпустили,
Посунули по синій хвилі
Помеж кугою в С[ир]д[ар'ю]
Байдару та баркас чималий.
Прощай, убогий Кос-Арале.
Нудьгу заклятую мою
Ти розважав-таки два літа.
Спасибі, друже; похвались,
Що люде і тебе знайшли
І знали, що з тебе зробити.
Прощай же, друже! Ні хвали,
Ані ганьби я не сплітаю
Твоїй пустині; в іншій кр[аю],
Не знаю, може, й нагадаю

Нудьгу колишнюю колись!

[Друга половина 1849,

Кос-Арал]

* * *

Ми восени таки похожі

Хоч капельку на образ Божий,

Звичайне, що не всі, а так,

Хоч деякі.

Крутий байрак,

Неначе циган чорний, голий,

В діброві вбитий або спить.

А по долині, по роздоллі

Із степу перекотиполе

Рудим ягняточком біжить

До річечки собі напитись.

А річечка його взяла

Та в Дніпр широкий понесла,

А Дніпр у море, на край світа

Билину море покотило

Та й кинуло на чужині.

І жаль тобі її стане,

Малої билини.

Підеш собі зажурившись

Гаєм по долині,

Гай шепоче, гнуться лози

В яру при дорозі,

Думи душу осідають,

І капають сльози.

І хочеться сповідатись,

Серце розповити,

І хочеться... Боже милий!

Як хочеться жити,

І любити твою правду,

І весь світ обняти!

Благо тобі, друже-брате,

Як є в тебе хата.

Благо тобі, як у хаті

Є з ким розмовляти.

Хоч дитина немовляща,

І воно вгадає

Твої думи веселії...

Сам Бог розмовляє

Непорочними устами.

А тобі, мій одинокий,

Мій друже єдиний,

Горе тобі на чужині

Та на самотині.

Хто з тобою заговорить,

Привітає, гляне?..

Кругом тебе простяглася

Трупом бездиханним

Помарнілая пустиня,

Кинутая Богом.

[Друга половина 1849,

Кос-Арал]

* * *

Лічу в неволі дні і ночі

І лік забуваю.

О Господи, як-то тяжко

Тії дні минають.

А літа пливуть меж ними,

Пливуть собі стиха,

Забирають за собою

І добро і лихо!

Забирають, не вертають

Ніколи нічого!

І не благай, бо пропаде

Молитва за Богом.

І четвертий рік минає
Тихенько, поволі,
І четверту починаю
Книжечку в неволі
Мережати, – змережаю
Кров'ю та сльозами
Мое горе на чужині,
Бо горе словами
Не розкажеться нікому
Ніколи, ніколи,
Нігде на світі! Нема слов
В далекій неволі!
Немає слов, немає сльоз,
Немає нічого.
Нема навіть кругом тебе
Великого Бога!
Нема на що подивитись,
З ким поговорити.
Жити не хочеться на світі,
А сам мусиш жити.
Мушу, мушу, а для чого?
Щоб не губить душу?
Не варт вона того жалю.
Ось для чого мушу
Жити на світі, волочити

В неволі кайдани!

Може, ще я подивлюся

На мою Україну...

Може, ще я поділюся

Словами-сльозами

З дібровами зеленими!

З темними лугами!

Бо немає в мене роду

На всій Укра?ні,

Та все-таки не ті люде,

Що на цій чужині!

Гуляв би я понад Дніпром

По веселих селах

Та співав би свої думи,

Тихі, невеселі.

Дай дожити, подивитись,

О Боже мій милий!

На лани? тіі зелені

І тіі могили! А не даси, то донеси

На мою країну

Мої сльози; бо я, Боже!

Я за неї гину!

Може, мені на чужині

Лежать легше буде,

Як іноді в Україні

Згадувати будуть!

Донеси ж, мій Боже милий!

Або хоч надію

Пошли в душу... бо нічого,

Нічого не вдію

Убогою головою,

Бо серце холоне,

Як подумаю, що, може,

Мене похоронять

На чужині, – і ці думи

Зо мною сховають!..

І мене на Україні

Ніхто не згадає!

А може, тихо за літами

Мої мережані сльозами

І долетять коли-неб?дь

На Україну... і падуть,

Неначе роси над землею,

На щире серце молодее

Сльозами тихо упадуть!

І покиває головою,

І буде плакати зо мною,

І може, Господи, мене

В своїй молитві пом'яне!

Нехай як буде, так і буде.

Чи то плисти, чи то брести.

Хоч доведеться розп'ястись!

А я таки мережать буду

Тихенько білії листи.

[Перша половина 1850,

Оренбург]

* * *

Лічу в неволі дні і ночі

І лік забуваю:

О Господи, як-то тяжко

Тії дні минають.

А літа пливуть за ними,

Пливуть собі стиха,

Забирають за собою

І добро і лихо.

Забирають, не вертають

Ніколи нічого,

І не благай, бо пропаде

Молитва за Богом.

Каламутними болотами,

Меж бур'янами, за годами

Три года сумно протекли.

Багато дечого взяли

З моеї темної комори

І в море нишком однесли.

І нишком проковтнуло море

Мое не злато-серебро —

Мої літа, мое добро,

Мою нудьгу, мої печалі,

Тії незримії скрижалі,

Незримим писані пером.

Нехай гнилими болотами

Течуть собі меж бур'янами

Літа невольничі. А я!

Такая заповідь моя!

Посижу трошки, погуляю,

На степ, на море подивлюсь,

Згадаю дещо, заспіваю

Та й знов мережать захожусь

Дрібненько книжечку. Рушаю.

[Перша половина 1850 – 1858,

Оренбург-Петербурґ]

* * *

Ми заспівали, розійшлись
Без сльоз і без розмови.
Чи зійдемося ж знову?
Чи заспіваємо коли?
А може, й те... Та де? Якими?
І заспіваємо яку?
Не тут, і певне, не такими!
І заспіваєм не таку!
І тут невесело співали,
Бо й тут невесело було,
Та все-таки якось жилось,
Принаймні вкупі сумували,
Згадавши той веселий край,
І Дніпр той дужий, крутогорий,
І молоде тее горе!
І молодий той грішний рай!

[Перша половина 1850, Оренбург]

* * *

Не молилася за мене,
Поклони не клала
Моя мати; а так собі
Мене повивала,

Співаючи. – Нехай росте

Та здорове буде! —

І виріс я, хвалить Бога,

Та не виліз в люде.

Лучше було б не родити

Або утопити,

Як мав би я у неволі

Господа гнівити.

А я так мало, небагато

Благав у бога, тільки хату,

Одну хатиночку в гаю,

Та дві тополі коло неї,

Та безталанною мою,

Мою Оксаночку; щоб з нею

Удвох дивитися з гори

На Дніпр широкий, на яри,

Та на лани золотополі,

Та на високіі могили;

Дивитись, думати, гадать,

Коли-то їх понасипали?

Кого там люде поховали?

І вдвох тихенько заспівать

Ту думу сумную, днедавну,

Про лицаря того гетьмана,

Що на огні ляхи спекли.
А потім би з гори зійшли;
Понад Дніпром у темнім гаї
Гуляли б, поки не смеркає,
Поки мир божий не засне,
Поки з вечернею зорьєю
Не зійде місяць над горою,
Туман на лан не прожене.
Ми б подивились, помолились
І розмовляючи пішли б
Вечеряти в свою хатину.

Даеш ти, Господи єдиний,
Сади панам в Твоім раю,
Даеш високі палати.
Пани ж неситі, пузаті,
На Рай Твій, Господи, плюють
І нам дивитись не дають
З убогої малої хати.

Я тільки хаточку в тім раі
Благав, і досі ще благаю,
Щоб хоч умерти на Дніпрі,
Хоч на малесенькій горі.

[Перша половина 1850,

Оренбург]

Петрусь

(Поема)

Були на хуторі пани,
І пан, і пані неба[га]ті.
І дочечка у їх росла,
Уже чимала піднялась.
І генерал її посватав,
Бо страх хорошая була,
А генерал був страх багатий.
От і талан Господь послав
На вбогий хутір, ублагали
Царя небесного! Взяли
Її гарненько одягли
Та у неділю й повінчали,
І генеральшею назвали,
І цугом в Київ повезли.

Було на хуторі погане
Мале байстря, свиней пасло,
Петрусем звалось; на придане
Воно за панною пішло

У генеральське село

Свиней же пасти, безталанне.

За балом бал у генерала,

За генеральшею чимала

Орда панів і паничів,

І генеральша уночі

Тихенько плакати собі стала.

«Занапастила мене мати.

Зов'яне марне у палатах

Краса і молодість моя».

«Ти, душко, плачеш?» – «Хто се, я?

Ні, я не плачу...» – «Знаєш, Маню,

У городі тепер армяни,

Купи собі, мамуню, шаль».

«Мені не треба тії шалі».

«Не завдавай же серцю жалю!

Купи, голубко! Не печаль

Мого ти серця! А весною

В Париж поїдемо з тобою,

Або поїдемо в село,

Як схочеш, серце».

Тихо, тихо

Зима минала, кралось лихо

Та в самім серці й уляглося

У генеральші молоді.
Поїхали в село весною,
В селі банкети загули,
А генеральша плаче, плаче,
А генерал того не бачить,
А всі вже бачили в селі.

З нудьги із двору погуляти
Якось, задумавшись, пішла,
Та аж за царину зайшла
Та й бачить, що пасе ягнята
Мале хлоп'яточко в стерні.
«О горе, горенько мені!
Що я робитиму на світі?
Се ти, Петрусь?» – «Ажеж я».
«Ходім до мене, будем жити,
Як там на хуторі колись
Жили, жили». – Та й похилилась,
Очей не зводячи, дивилась
На Петруся?. Одним-одна
І виростала, й діувала,
І за старого генерала
Занапали, продали!
І вкупі гроші пропили...
І тяжко, тяжко заридала.

«Ходімо, серце, погулять!

Ходім, Петрусь, в сад, в палати».

«А хто ж тут буде доглядать,

Хто попасе мої ягнята?»

«Нехай хто хоче!» – Й повела

Його в палати. А в палатах

Причепурила, одягла,

А потім в школу оддала,

І любо їй. Нехай радіє,

Поки надія серце гріє,

Поки росте з того зерна

Або кукіль, або пшениця.

Бо ми не знаєм, що твориться

У його там. А він хоч зна,

Та нам не скаже. Якби знала

Матуся горенько твое,

Чи оддала б за генерала

Дитя единее своє?

Не оддала б... А втім, не знаю...

Бо всякі матері бувають.

Минають дні собі поволі,

Петрусь до школи та із школи

З книжками ходить та росте.

Сама аж ніби мо[ло]діє,

І генерал собі радіє,
Що діло, бачите, святе
Удвох таки вони зробили.

Петра на волю одпустили,
Зимою в Київ одвезли,
І там у школу оддали,
І там чимало поповчили.

Вернувся з Києва Петрусь
Уже Петром і паничем,
І кучері аж по плече,
І висипався чорний ус,
І ще... Та се ще не втече,
Розкажем іноді колись
Про те, що снилося Петрові.

А генеральші чорнобровій
Що тепер снилося? то ми
Оце й розкажемо.

Перед іконою Пречистої
Горить лампада уночі.
Поклони тяжкі б'ючи,
Ридала, билася... нечистую
Огненную сльозу лила.
Вона благала Пресвятую,
Щоб та її... щоб та спасла,

Щоб одуріть їй не дала
Пренепорочная! І всує.
Молитва їй не допомогла.
Вона, сердешна, одуріла,
Вона, небога, полюбила
Свого Петруся. Тяжко їй!
Душі негрішній, молодій!
Та що ж робить? Нестало сили,
Сердега разом одуріла.
Та й як його одній святії
Прожити літа молодії?
Вони ж не вернуться! Як хоч,
А лихо, кажуть, перескоч,
А то задавить. Генеральша
Не перескочила, бо їй
Хотілось жити, молодій!
Хотілося б... Густенька каша,
Та каша, бачте, та не наша,
А наш несолений куліш —
Як знаєш, так його і їж.

«Петрусю! Друже мій єдиний!
Мое ти серце! мій ти сину!
Рятуй мене, рятуй! рятуй!
О Матер Божая! розкуй

Мою ти душу!» – І ридала,
І батька й матір проклинала,
І все на світі. А Петрусь,
Її єдина дитина,
Гуляв собі пренеповинний
В саду та арію якусь
Мугикав стиха. Більш нічого
Петрусь не бачив. А небога
Сама не знає, що робить.
І що їй діяти з собою?
Або схватись під водою,
Або, принамені, розбить
О стіну голову...
«Поїду в Київ, помолюся.
Молитва, може, прожене
Диявола... О! мій Петрусю!
Молитва не спасе мене,
Я у Дніпрі утоплюся!»
Моліте Господа, дівчата,
Моліте Господа, щоб мати
І вас отак не завдала
За генерала, за палати
І вас отак не продала.
Любіться, діточки, весною.

На світі є кого любить
І без користі. Молодою,
Пренепорочною, святою
В малій хатині буде жить
Любов та чистая. І буде
Святий покой ваш стерегти
І в домовині. Що ж то буде
З превосходительною? Що ти
Тепер робитимеш з собою,
З своєю божою красою?
Хто стерегтиме твій покой,
Украдений твоім Петрусем?
Хіба архістратиг? Та й той
Не встереже тепер. Боюся,
І вимовить боюсь тепер
Твое грядущее...

У Київ їздила, молилась,
Аж у Почаєві була.
Чудовная не допомгла,
Не допомгла святая сила.
А ти аж плакала, молилась —
Та й занехаяла. Везла
Назад гадюку в серці люту
Та трошки в пляшечці отрути.

Не іла три дні й не пила,
Вернувшись з прощі. І три ночі
Не спала; впали карі очі,
Засохли губи; і вночі
Щось, ходя, шепче, сміючись.
Аж тиждень так собі нудила,
А потім трути розвела
І генерала напоїла
Та й спать, упоравшись, лягла.
«Тепер старого поховаю,
А молодого привітаю,
Та й буду жить собі та жить,
Петруся-серденько любить», —
Подумала чи то сказала.
Хотіла спать, але не спала.
І ждала світу, і дожить
До світу божого боялась.
І задзвонили вранці-рано
По генераловій душі;
Заговорили щось погане,
До генерала ідучи
Прощатись, люде. Аж гуде,
З усіх усюд народу йде,
Та щось шепчуть про отруту
І судових неначе ждуть,

І разом стихли на минуту.
Приїхали; ножі беруть,
І генерала розчиняють,
І яд знаходять в животі.
Громада глухо присягає.
Заприсягла. Питає суд:
«Тепер скажіть, християни,
Хто отруїв його?» Гудуть,
Мов стиха дзвони. «Пані! Пані!» —
Громада зично загула.

Тойді на ганок вихожає
І до громади промовляє
Петрусь. І каже: «Я зробив,
Я генерала отруїв,
А ви не знаєте нічого!» —
Взяли Петруся молодого
Та в город в путах одвезли.

Його недовго мордували
В тюрмі, в суді, а в добрий час
В кайдани добре закували,
Переголили про запас;
Перехрестивсь, отак убраний,
І поволік Петрусь кайдани
Аж у Сибір...

[Перша половина 1850,
Оренбург]

* * *

Мені здається, я не знаю,
А люде справді не вмирають,
А перелізе ще живе
В свиню абощо, та й живе,
Купається собі в калюжі,
Мов перш купалося в гріхах.
І справді так. Мені байдуже
За простих сірих сіромах,
Вони і господом забуті.
Так що ж мені тут гріти-дути!
А де оті?? Невже в сажак
Годує хам собі на сало?
А може, й так? Добра чимало
Вони творили на землі,
Ріками сльози розлили,
А кров морями. Люде знають,
Кого годують, доглядають.
І що ж ви скажете: за славу
Лили вони моря кроваві

Або за себе? Ні, за нас!

За нас, сердешних, мир палили!

Поки їх в саж не засадили.

Якби не те, то, певне, б пас

Свинар в толоці. Кляті! кляті!

Де ж слава ваша?? На словах!

Де ваше золото, палати?

Де власть великая? В склепах,

В склепах, поваплених ката[ми],

Такими ж самими, як ви

Жили ви лютими звірми,

А в свині перейшли!..

Де ж ти?

Великомучениче святий?

Пророче божий? Ти меж нами,

Ти, присносущий, всюди з нами

Витаеш ангелом святим.

Ти, любий друже, заговориш

Тихенько-тихо... про любов

Про безталанную, про горе,

Або про Бога, та про море,

Або про марне литу кров

З людей великими катами.

Заплачеш тяжко перед нами,

І ми заплачемо... Жива

Душа поетова святая,
Жива в святих своїх речах,
І ми, читая, оживаєм
І чуєм Бога в небесах.

Спасибі, друже мій убогий!
Ти, знаю, лепту розділив
Свою єдину... Перед Богом
Багато, брате, заробив!
Ти переслав мені в неволю
Поета нашого... На волю
Мені ти двері одчинив!
Спасибі, друже! Прочитаю
Собі хоть мало... оживу...
Надію в серці привітаю,
Тихенько-тихо заспіваю
І Бога Богом назову.

[Перша половина 1850,
Оренбург]

* * *

Якби ви знали, паничі,
Де люде плачуть живучи,
То ви б елегій не творили

Та марне Бога б не хвалили,

На наші сльози сміючись.

За що, не знаю, називають

Хатину в гаї тихим раєм.

Я в хаті мучився колись,

Мої там сльози пролились,

Найперші сльози; я не знаю,

Чи єсть у Бога люте зло!

Що б у тій хаті не жило?

А хату раєм називають!

Не називаю її раєм,

Тій хатиночки у гаї

Над чистим ставом край села.

Мене там мати повила

І, повиваючи, співала,

Свою нудьгу переливала

В свою дитину... В тім гаю?,

У тій хатині, у раю?,

Я бачив пекло... Там неволя,

Робота тяжкая, ніколи

І помолитись не дають.

Там матір добрую мою,

Ще молодую, у могилу

Нужда та праця положила.

Там батько, плачучи з дітьми
(А ми малі були і голі),
Не витерпів лихої долі,
Умер на панщині!.. А ми
Розлізлися межі людьми,
Мов мишенята. Я до школи —
Носити воду школярам.
Брати на панщину ходили,
Поки лоби ім поголили!
А сестри! сестри! Горе вам,
Мої голубки молодії,
Для кого в світі живете?
Ви в наймах вирости чужії,
У наймах коси побіліють,
У наймах, сестри, й умрете!

Мені аж страшно, як згадаю
Оту хатину край села!
Такіі, Боже наш, діла
Ми творимо у нашім раі
На праведній твоїй землі!
Ми в раі пекло розвели,
А в тебе другого благаєм,
З братами тихо живемо,
Лани братами оремо

І їх сльозами поливаєм.

А може, й те ще... ні, не знаю,

А так здається... сам еси...

(Бо без твоєї, Боже, волі

Ми б не нудились в раї голі).

А може, й сам на небесі

Смієшся, батечку, над нами

Та, може, радишся з панами,

Як править ми?ром! Бо дивись,

Он гай зелений похилився,

А он з-за гаю виглядає

Ставок, неначе полотно,

А верби геть понад ставом

Тихесенько собі купають

Зелені віти... Правда, рай?

А подивися та спитай!

Що там твориться, у тім раї!

Звичайне, радість та хвала!

Тобі, єдиному, святому,

За дивнії твої діла?

Отим-бо й ба! Хвали нікому,

А кров, та сльози, та хула,

Хула всьому! Ні, ні, нічого

Нема святого на землі...

Мені здається, що й самого

Тебе вже люди прокляли!

[Перша половина 1850,

Оренбург]

* * *

Буває, в неволі іноді згадаю

Свое стародавнє, шукаю, шукаю,

Щоб чим похвалитись, що й я таки жив,

Що й я таки Бога колись-то хвалив!

Шукаю, шукаю... Господи, б хотілось

Згадать хоть що-небудь!

Та оце й наткну[в]сь

На таке погане, що так і заснув,

Богу не молившись!.. От мені приснилось...

Свинєю заснувши, звичайне, такий

І сон приверзеться... ніби край могили

Пасу я ягнята, а я ще мали?й;

Дивлюся, могила ніби розвернулася,

А з неї виходить неначе козак,

Уже й сивоусий собі неборак,

Та і йде до мене... Я собі звернулось,

Щеня мов під тином, – звичайне, мале,

То й перелякалось. От мене бере

Неначе на руки та несе в могилу,
А чорна могила ще гірше розкрилась.
Дивлюся, в могилі усе козаки:
Який безголовий, який без руки,
А хто по коліна неначе одтятий, —
Лежать собі хлопці, мов у теплій хаті.
– Дивися, дитино, оце козаки
(Ніби мені каже), – на всій Україні
Високі могили, дивися, дитино,
Усі ті могили усі отакі.
Начинені нашим благородним трупом,
Начинені туго. Оце воля спить!
Лягла вона славно, лягла вона вкупі
З нами, козаками! Бачиш, як лежить —
Неначе сповита!.. Тут пана немає,
Усі ми однако на волі жили!
Усі ми однако за волю лягли,
Усі ми і встанем, та бог його знає,
Коли-то те буде. Дивися ж, дитино!
Та добре дивися – а я розкажу,
За що Україна наша стала гинуть,
За що й я меж ними в могилі лежу.
Ти ж людям розкажеш, як виростеш, сину.
Слухай же, дитино. – А потім ягнята
Приснились у житі, лановий біжить

Та б'є мене добре, і ніби, проклятий,
Свитину здирає. І досі болить,
Як сон той згадаю. А як нагадаю
Козака в могилі, то й досі не знаю,
Чи то було справді, чи то було так,
Мара яка-небудь. Мені той козак
Розказував ось що...

- Не знаю, як тепер ляхи живуть
З своїми вольними братами.

А ми браталися з ляхами!
Аж поки третій Сигизмонд
З проклятими його ксьондзами
Не роз'єднали нас... Отак
Те лихо діялося з нами!

Во ім'я Господа Христа
І Матері його Святої!
Ляхи прийшли на нас войною!
Святие божії міста!
Ксьондзи скажені осквернили!
Земля козака зайнялась
І кров'ю, сину, полилась,
І за могилою могила,
Неначе гори, поросли
На нашій, синочку, землі!

Я жив на хуторі, з [нрзб.]
Я стар був, немощен. Послав
З табун я коней до обозу,
Гармату, гаківниць два вози,
Пшона, пшениці, що придбав,
Я всю мізерію оддав
Моїй Україні-небозі...
І трьох синів своїх. – Нехай, —
Я думав, грішний перед Богом, —
Нехай хоть часточка убога
За мене піде, за наш край,
За церков Божію, за люде,
А я молитись в хаті буду. —
Бо вже нездужав, сину, встать,
Руки на ворога піднять!

Зо мною, слухай же, остались
Данило, чура мій, та я,
Та Пріся, дочечка моя!
Воно ще тільки вир[ос]тало,
Ще тільки-тільки наливалось,
Мов та черешенька!.. За гріх,
За тяжкий, мабуть, гріх великий
Не дав мені святий владика
Очей нарадувать старих

Моїм дитятком!..

Не ходили

Ксьондзи по селах, а возили

На людях їх з села в село,

Такее-то у нас було!

Якось їх, клятих, і до мене

Вночі на хутір занесло.

А з ними челядь їх скажена,

Та ще драгуни... Дай мені!

Хоч коли-небудь, Боже милий!

На світ твій виглянуть з могили —

Спряжу всю шляхту на огні!

Вони, вони – не бійся, сину! —

Вони, ксьондзи, мою дитину

З собою в хату завели,

Замкнулись п'янії, я бачив.

А челядь п'яна полягала

У клуні на соломі спать,

Драгуни теж. А ми з Данилом

Соломи в сіни наносили,

А клуню просто запалили...

Не встануть, прокляті, оп'ять

Дітей козачих мордувать,

Усі до одного згоріли!

І Пріся бідная моя

Згоріла з клятими! А я...
На пожарищі хрест з Данилом
Поставили, та помолились,
Заплакали... Та й потягли,
На коней сівши, до обозу,
Синів всіх трьох моїх найшли,
Та в добрий час і полягли
Отут укупі!..

.....

А як ми бились, умирали,
За що ми голови складали
В оці могили? Будеш жить,
То, може, й знатимеш, небоже,
Бо слава здорово кричить
За наші голови... А може,
І про могили, і про нас
З старцями божими по селах
Правдива дума невесела
Меж людьми ходить...

[Перша половина 1850,
Оренбург]

* * *

І станом гнучим, і красою
Пренепорочно-молодою
Старії очі веселю.
Дивлюся іноді, дивлюсь,
І чудно, мов перед святою,
Перед тобою помолюсь.
І жаль мені, старому, стане
Твоеї божої краси.
Де з нею дінешся еси?
Хто коло тебе в світі стане
Святим хранителем твоїм?
І хто заступить? хто укрие
Од зла людського в час лихий?
Хто серце чистее нагріє
Огнем любові, хто такий?
Ти сирота, нема нікого,
Опріче праведного Бога.
Молися ж, серце, помолюсь
І я з тобою. Щось пророче
Мені вже зазирає в очі,
І я вже Богу не молюсь,
Уже й на тебе не дивлюсь.
Мені приснилось: ти вже мати,
Не в аксамиті, не в палатах

Твое голоднее дитя...

І в'янеш ти, а дні летять,

Несуть все добре за собою,

Уже й надію понесли,

А ти осталась на землі

Одна-однісінька; з тобою

Єдинеє добро було —

Твое дитя, поки росло,

В колодочки поки вбивалось,

Оперилось, і ти осталась

Стара і немощна. Людей,

Людей неприязних благаеш

І Христа ради простягаеш

Коло зачинених дверей

Старії руки.

Отак я іноді тобою,

Тобю, серце, молодю,

Старії очі веселю.

Дивлюся іноді, дивлюсь

На стан твій гнучий і за тебе

Тихенько Богу помолюсь.

Молися й ти, з святого неба

На тебе, серце, не зійшла

Твоя і доля і недоля.

[Перша половина 1850,

Оренбург]

* * *

Огні горять, музи?ка грає,

Музи?ка плаче, завиває;

Алмазом добрим, дорогим

Сіяють очі молодії;

Витає радість і надія

В очах веселих, любо ім,

Очам негрішним, молодим.

І всі регочуться, сміються,

І всі танцюють. Тільки я,

Неначе заклятий, дивлюся

І нишком плачу, плачу я.

Чого ж я плачу? Мабуть, шкода,

Що без пригоди, мов негода,

Минула молодість моя.

[Перша половина 1850,

Оренбург]

* * *

Чи то недоля та неволя,
Чи то літа ті, летячи,
Розбили душу? Чи ніколи
Й не жив я з нею, живучи
З людьми в паскуді, опаскудив
І душу чистую?.. А люде!
(Звичайне, люде, сміючись)
Зовуть її і молодю,
І непорочною, святою,
І ще якоюсь... Вороги!!
І люті! люті! ви ж украли,
В багно погане заховали
Алмаз мій чистий, дорогий,
Мою колись святую душу!
Та й смієтесь. Нехристияне!
Чи не меж вами ж я, погані,
Так опоганивсь, що й не знать,
Чи й був я чистим коли-небудь,
Бо ви мене з святого неба
Взяли меж себе – і писать
Погані в?рші научили.
Ви тяжкий камінь положили
Посеред шляху... і розбили
О його... Бога боячись!
Мое малее, та убоге,

Та серце праведне колись!
Тепер іду я без дороги,
Без шляху битого... а ви!
Дивуетесь, що спотикаюсь,
Що вас і долю проклинаю,
І плачу тяжко, і, як ви...
Душі убогої цураюсь,
Своєї грішної душі!

[Перша половина 1850,
Оренбург]

* * *

На батька бісового я трачу
І дні, і пера, і папір!
А іноді то ще й заплачу,
Таки аж надто. Не на мир
І на діла його дивившись,
А так, мов іноді упившись
Дідусь сивесенький, рида, —
Того, бачте, що сирота.

[Перша половина 1850,
Оренбург]

* * *

І досі сниться: під горою

Меж вербами та над водою

Біленька хаточка. Сидить

Неначе й досі сивий дід

Коло хатиночки і бавить

Хорошее та кучеряве

Свое маленькое внуца.

І досі сниться, вийшла з хати

Веселая, сміючись, мати,

Цілує діда і дитя

Аж тричі весело цілує,

Прийма на руки, і годує,

І спать несе. А дід сидить

І усміхається, і стиха

Промовить нишком: – Де ж те лихо?

Печалі тії, вороги?

І нищечком старий читає,

Перехрестившись, отче наш.

Крізь верби сонечко сіяє

І тихо гасне. День погас

І все почило. Сивий в хату

Й собі пішов опочивати.

[Перша половина 1850,

Оренбург]

Москалева криниця

(Поема)

Я. Кухаренкові.

На пам'ять

7 мая 1857 року

Не на Україні, а далеко,

Аж за Уралом, за Елеком,

Старий недобиток варнак

Мені розказував отак

Про сю криницю москалеву,

А я, сумуючи, списав,

Та рифму нищечком додав,

Та невеличку і дешеvu

(Звичайне, крадене) зобгав

Тобі поему на спомини,

Мій друже щирий, мій єдиний!

Після великої зими,
За Катерини за цариці,
Москаль ту викопав криницю;
А як він викопав, то ми
Оце й розкажемо в пригоді,
А ви записуйте, не шкодить
Такую річ і записать.
Бо се не казка, а билиця,
Або бувальщина, сказать.
Отак пишеть. Була криниця,
Ні, не криниця, а село,
Пишеть, давно колись було
Межи садами, при долині,
Таки у нас на Україні
Було те божее село.
В селі тому вдова жила,
А у вдови дочка росла
І син малоліток.
Добре мати діток
Багатому, хвалить Бога
В розкошах! А вбогій
Вдові не до того,
Бо залили за шкуру сала,
Трохи не пропала.

Думала іти в черниці
Або вбитись, утопитись,
Так жаль маленьких діток стало.
Звичайне, мати, що й казать,
Та, може, ждався-таки й зять,
Бо вже Катруся піростала
(Катрусею вдовівна звалась).
Чи вік же їй продівувать?
Зносити бривоньки нізащо.
Хіба за те, що сирота?
А красота-то красота!
Мій Боже милий! А трудяще,
А чепурне, та роботяще,
Та тихе. Бач, і сирота,
А всім була навдивовижу.
Бувало, вигляне із хижі,
Як тая квіточка з роси,
Як тее сонечко з-за хмари.
Ввесь похолону, неживий
Стою, бувало. Ані кара,
Ні м?ки, кайдани,
Ніже літа, сину,
Тії сили не втомили...
Отак і загину!
Так і згину. Бо дивися:

Смерті сподіваюсь,
А ридаю, мов дитина,
Як я нагадаю
Катерину. Слухай, сину,
Мій друже єдиний!
Слухай добре, та записуй,
Та на Україні,
Як Бог тебе допровадить,
То розкажи, сину,
Що ти бачив диявола
Своїми очима.

II

Так, бачиш, дівонька ота
Росла собі. І роботящий
(Бо всюди сироти – ледащо)
У наймах виріс сирота,
Неначе батькова дитина.
Отож той самий сиротина
У наймах сяк собі, то так
Придбав, сірома, грошенят,
Одежу справив, жупанину,
Та ні відсіль і ні відтіль
Купив садочок і хатину;

Подякував за хліб і сіль
І за науку добрим людям,
Та до вдовівни навпростець
Шелесть за рушниками!
Не торгувались з старостами,
Як те бува з багатирями;
Не торгувавсь і панотець
(На диво людям та на чудо),
За три копи звінчав у будень,
Без пихи, так, як довелось.
Отут-то, голубе мій сизий,
Отут-то й лихо почалось!

III

Уже, либонь, після Покрови
Вертався з Дону я, та знову
(Бо я вже двічі посилав
До дівчини за рушниками)
Послать і втрете міркував.
Та з чумаками, та з волами
Якраз в неділю на весілля
До удовівни причвалав.
Пропало! Все добро пропало!
Ані щетинки не осталось.

Пропав і я, та не в шинку,
А на кобилі. На віку
Всі люде бачать лихо, сину,
Але такого, мій єдиний,
Такого лютого ніхто,
Ніхто і здалека не бачив,
Як я, лукавий. А тим часом
Просохли очі у вдови.
Неначе в бога за дверима,
У зятя та в сина
Стара собі спочиває,
А на Катерину,
На дитя своє єдине,
Тільки поглядає.
А я в шинку з п'яницями
Душу пропиваю!
Та й пропив. Запродав душу,
І душу і тіло,
Тіло катові, а душу!..
О Боже мій милий!
Хотілося б жить на світі,
Та ба! Треба вчитись,
Ще змалечку треба вчитись,
Як на світі жити,
А то битимуть, та й дуже!..

Не знаю, мій друже,
Чи сатана лихо коїв?
Чи я занедужав?
Чи то мене злая доля
Привела до того.
Таки й досі ще не знаю,
Не знаю нічого.
Знаю тільки, що тверезий.
Бо вже ані вина,
Ні меди, ні оковита
Не пилися, сину.
Отаке-то сподіялось.
Вмер батько і мати,
Чужі люде поховали...
А я, мов проклятий
Той Іуда, одринутий
І людьми і Богом,
Тиняюся, ховаюся,
І дійшло до того,
Що я, вночі підкравшись,
Максимову хату
(Бо його Максимом звали,
Вдовиного зятя)
Запалив. Згоріла хата.
А душа проклята

Не згоріла. Моя душа!

Мій друже, мій брате!

Не згоріла, а осталась,

Тліє, й досі тліє!

І коли вона зотліє,

Коли одпочине?

Святий знає.

IV

З переляку

Вмерла Катерина.

А Максим на пожарище

Та на попелище

Подивився. Нема ради!

Тільки вітер свище

У димарі та в комині.

Що на світі діять?

І що тепер йому почати?

Подумавши, перехрестивсь

Та й знов пішов у наймити

Голодні злидні годувати.

Вдова осталась не сама,

А з сином-парубком; женити

Його збиралась восени.

Аж гульк! Од матушки-цариці,
Таки із самої столиці
Прийшов указ лоби голить.
Се в перший раз такий указ
Прийшов з Московщини до нас.
Бо на Україні в нас, бувало,
У козаки охочі йшли,
А в пікінери вербовали,
Та теж охочих. На селі
Зобралася громада радить,
Кого голить у москалі.
Порадили громадою,
Та скурвого сина
Вдовиченка-ледащицю
Забрили в скрепицю
Та й повезли до прийому.
Он яке твориться
На сім світі! Яка правда
У людей, мій сину.
Така й досі, я думаю,
В нас на Україні.
Та другої і не буде
В невольниках людях.

Через год ото й велика
Зима наступила.
До зеленої неділі
В байраках білили
Сніги білі; тойді ж ото
І Очаков брали
Москалі. А Запорожжя
Перше руйновали.
Розбрелося товариство.
А що то за люде
Були тії запорожці —
Не було й не буде
Таких людей.
Під Очаков
Погнали й Максима.
Там-то його й скалічено,

Конец ознакомительного фрагмента.

Купить: https://telnovel.me/ru/shevchenko_taras/nevol-nik

Текст предоставлен ООО «ИТ»

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию: [Купить](#)